ISSN: 2181-1741 (print)
ISNN: 2181-1725 (online)
2024 / № 2

FILOLOGIK TADQIQOTLAR:
TIL
ADABIYOT
TA'LIM

Philological research:
LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

Филологические исследования:
ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

pholologicalresearch.uz

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2024/ № 2

Termiz – 2024

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro‘yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko‘chirma va ma’lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko‘chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 28.02.2024
Qog‘oz bichimi: 70x85
Bosma tabog‘i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog‘ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko‘chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko‘chasi, 43.
Telefon: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV, iqtisod fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY’ATI:

Bekpo‘lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o‘rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas’ul muharrir)
O‘ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O‘zbekiston)
Normat Yo‘ldoshev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O‘zbekiston)
Asqar Eshmo‘minov, f.f.d., dotsent (O‘zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O‘zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.f.d., dotsent, (PhD) (O‘zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Shoira Amonturdiyeva, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Nargis Kurbanazarova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)
Zaynura Qodirova, f.f.f.d. (PhD) (O‘zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To‘raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 28.02.2024
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ, доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)

Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)

Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (PhD), доцент (Узбекистан)

Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)

Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)

Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)

Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)

Нормат Юлдашев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)

Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Бобоназар Муртазаев, ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Аскар Эшмуминов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)

Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)

Зафар Умуркулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Ахад Шукуров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Абдумурод Арслонов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Сирожиддин Турдимуродов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Шоира Амонтурдиева, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Наргис Курбаназарова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Муяссар Холова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Зайнура Кадирова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 28.02.2024
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998762231649

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV, doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, PhD (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, PhD (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, PhD (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, PhD (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, PhD (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, PhD (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, PhD (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, PhD (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, PhD (Uzbekistan)
Shoira Amonturdieva, PhD (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, PhD (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, PhD (Uzbekistan)
Zaynura Kadirova, PhD (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

ШУКУРОВ АҲАД АҲМАДОВИЧ
Лисоний белгининг асимметрик дуализми С.О.Карцевский талқинида 7

МАХМАРАИМОВА ШОҲИСТА ТЎХТОШЕВНА
Ном назарияси ва лисоний рефлексия
хусусида айрим мулоҳазалар 10

JO‘RAYEV NABI NARZIYEVICH
Badiiy matnlarda obrazli tafakkur ifodasi 14

СОБИРОВА ДИЛАФРУЗ АБДУЛҲАЙ ҚИЗИ
Болалар шеъриятида зид маъноли сўзлар лингвопоэтиктаси 18

BABAYEVA MAYA AMANGELDIYEVNA
Turkman tilidagi o‘zlashma frazeologik birliklarning
etimologik tahlili va milliy-madaniy xususiyatlari 22

АМОНТУРДИЕВА ШОИРА РАВШАНОВНА
Ўзбек (диний) нутқи маданиятининг лингвомаданий асослари 25

XOLOVA MUYASSAR ABDULHAKIMOVNA
O‘zbek dialektal korpusida fe’lning sintaktik kategoriyasi
(Surxondaryo viloyati shevalari misolida) 29

ERGASHEVA DILRABO ALLANAZAROVNA
Tilshunoslikda lisoniy shaxs muammosi 34

KADIROVA ZAYNURA ZAYNIDINOVNA
Alisher Navoiy nasriy asarlaridagi perifrazalarning morfologik xususiyatlari 38

KULTAYEVA FAZILAT
Fanda ergonimlarning o‘rganilishi xususida 45

XOLNAZAROV UMID ERKINOVICH
Tog‘ay Murod idiolektida geshtaltiv xarakterdagi metaforalar 49

BOTIROVA MAXLIYO BAXODIR QIZI
Reklamalarda sifatlarning grammatik tabiati 52

BOYSARIYEVA SAODAT
Tabiiy tilni qayta ishlashda stemmizatsiya 55

DUSNAZAROVA MAVJUDA ILYAMONOVNA
Surxon vohasi nikoh marosimi etnografizmlari 58

САДИКОВА ЭЛЬВИРА ВИТАЛЬЕВНА
Антонимия пословиц с компонентами -антропонимами
на материале сборника пословиц в.Даля 63

МУНДАРИЖА

KENJAYEV ZOHIRJON SOBIROVICH
O‘zbek tili oronimlarining tarixiy manbalarda qo‘llanishi 66

IBODULLAYEVA KUNDUZ RUSTAM QIZI
Guljamol Asqarova she’riyatining lingvopoetik xususiyatlari..... 69

TOSHPO‘LATOVA NILUFAR ABDUG‘ANI QIZI
Badiiy matnda intertekstuallikning qo‘llanishi 73

ADABIYOTSHUNOSLIK

NASIROV AZIMIDIN NORMAMATOVICH
Romanchilik taraqqiyoti va ijodiy an’analar..... 76

MIRZAYEVA AZIZA SHAVKATOVNA
Transtekstuallikning zamonaviy adabiyotshunoslikda o‘rganilishi 81

BADALOVA JAMILA
O‘zbek dramaturgiyasida ijodkorlar obrazi
(Izzat Sulton ijodi misolida)..... 85

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETINING 70 YILLIK YUBILEYIGA
Sattor Mahmatqulov (1942-2005)..... 87

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta'lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

O'ZBEK TILI ORONIMLARINING TARIXIY MANBALARDA QO'LLANISHI

Kenjayev Zohirjon Sobirovich,
Termiz davlat universiteti
o'zbek tilshunosligi kafedrasi o'qituvchisi

Antroposentrik tilshunoslikning rivojlanishi jahon tilshunosligida lingvistik tadqiqotlar ustida jiddiy izlanishlar olib borish lozimligini ko'rsatib turibdi. Xususan, bugungi kun tilshunosligi oldida turgan dolzarb masalalardan biri xalq hayoti bilan bog'liq o'ziga xos dunyoqarashni aniqlash va bu qarashlarning asrlar oshishi natijasida ayrim o'zgarishlarga uchrash sabablarini aniqlashdan iborat. Bu jarayonda tarixiy manbalarga murojaat eng ma'qul yo'llardan biridir. Bu orqali esa har bir xalqning lisoniy manzarasida olam haqida qadimdan shakllangan qarashlarini anglashga imkon beradi. Bunday holatlarni nafaqat tilshunoslik ilmida, balki barcha fan va fan tarmoqlarida kuzatish mumkin. Har bir fan haqida ma'lumot beruvchi tarixiy manbalari mavjud. Xususan, toponimika haqida ham ma'lumot beruvchi manbalar yetarlicha. "Toponimika" [yun. topos - joy + oputa — nom] Biror joyning, hududning geografik nomlari (aholi punktlari, daryo, ko'l va b. nomlari) majmui[1].

Toponimika haqida gap ketganda asosiy xususiyatlari haqida to'xtalib o'tish o'rinli bo'ladi. Toponimik birliklarni o'ziga xos xususiyati shundaki, bir tildan ikkinchi tilga tarjima qilinganda o'z holaticha o'tadi va shaklan turg'un bo'lib o'zgarish holatlari kam kuzatiladi, asrlar davomida yashovchaligi va barqaror turishi bilan soha vakillarini o'ziga jalb etadi.

Barchamizga ma'lumki, "Avesto" O'rta Osiyo xalqlari va xalq hayotidan xabar beruvchi ilk yozma manbalardan biri bo'lib, ko'pgina fanlar uchun qimmatli ma'lumotlarni mujassam etgan. Xususan, Markaziy Osiyo va unga chegaradosh hududlar toponimiyasi va uning bir qismi bo'lmish oronimlar haqida qimmatli ma'lumot beruvchi eng qadimiy ilmiy manba milloddan avvalgi 1-mingyillikning 1-yarmida vujudga kelgan "Avesto" kitobidir. Ushbu asarning "Yasna", "Yasht" va "Vandidod ("Vaydaivadota" so'zining ixchamlashgan shakli)" qismlarida viloyatlar, tog', tog' cho'qqisi, daryo va ko'llarning nomlar keltirilgan bo'lib, asarning so'ngida izohi ham berib o'tilgan[2]. Shu ma'noda ushbu asar ko'plab tadqiqotlar uchun muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Xususan, "Avesto" matnidagi onomastik birliklar va ularning Xorazm viloyati hududidagi birliklar bilan o'xshashliklari M.B.Tillayeva[3] tomonidan maxsus o'rganilgan. Jumladan, tadqiqot ishida "Avesto" tilida uchraydigan atoqli otlarning lug'at ko'rsatkichi ham keltirilgan. Tadqiqotda mavjud bo'lgan joy nomlarini toponimlar deyish uchun yetarli ilmiy asos yo'qligini, bunga sabab qilib esa joy nomlarini ayrimlari hozirgi kunda muqobil variantini topgan bo'lsa, ba'zilarining muqobil variantini topish qiyin bo'ladigani ayrim hollarda esa buning imkoni bo'lmay qoladigani aytib o'tilgan. Shuning uchun "Avesto"dagi onomastik tizimga oid birliklarni *"makon nomlari"*[4] deb atashni ma'qul ko'rgani keltirib o'tilgan.

"Avesto" asarida keltirilishicha, bu olamda tog'lar soni ikki ming ikki yuz qirq to'rtta deyilgan (228-bet). Asardan o'rin olgan Yasna 10-xotning 10-bandida Alburz (rim tilida Kuh i Elburz, Gori Koh-i-Elburz, Kohe Alborz, Kuh i Alborz (dariycha: *(baland tog'),* Afg'onistonning Balx viloyatidagi Hindukush tizmasidagi tog'[5]) tog'i nomini uchratamiz. Mazda bunyod aylagan (254-bet) deb aytilgan bu tog' *"eng ulug' tog'"* deya ta'riflangan. Ushbu tog'da Axuramazda Havmga hunar o'rgatganligini aytib o'tilgan. Alburz tog'i haqida "porloq va ko'p rishtali, uning cho'qqilaridan qor ko'chmaydi; u yerda na tun va na zulmat; na sovuq va na issiq bod; na o'ldirguvchi noxushlik, na dev yaratgan palidlik bor", - deya ta'rif berilgan (263-bet).

Alburz oronimi Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida ham tilga olingan:

"Bu andin turfaroqkim tegsa ul tosh,

[1] Ўзбек тилининг изоҳли луғати. – Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, – Б.149.

[2] Авесто. Тарихий-адабий ёдгорлик. – Тошкент: Шарқ, 2001. Ishimizning keyingi o'rinlarida ushbu manbadan olingan misollarda kitob sahifasini berib o'tish bilan cheklanamiz.

[3] Тиллаева М.Б. Хоразм ономастикаси тизимининг тарихий-лисоний тадқиқи ("Авесто" ономастикасига қиёслаш асосида): Филол. Фан.ном. ...дисс. автореф. – Тошкент, 2006. – 26 б.

[4] Тиллаева М.Б. Ko'rsatilgan avtoreferat. – B. 9

[5] https://uz.wikipedia.org/wiki/Koh_e_Alburz_(Balx)

*Bo‘lub **Alburz** tog‘i bo‘lsa xashxosh”.*

Bundan tashqari, “Shohnoma” asarida ham Alburz oronimi Elburz shaklida qo‘llanilgan:

*Manuchehr dargohining jahonpahlavoni Som ko‘pdan beri farzand kutardi. Nihoyat, Yaratganning inoyati bilan bunda Jannat yuzali farzand tug‘iladi. Ammo bu o‘g‘il oq soch edi: Buni eshitgan Som Xudoning amriga zid borib, go‘dakni bu olamdan yo‘qotishni buyuradi. Natijada, begunoh farzandni Semurg‘ uya qurgan **Elburz** tog‘i etagiga eltib tashlaydilar*[1].

Shu xotning 11-bandida quyidagi tog‘ nomlari va ularga tegishli ta’riflarni ko‘rishimiz mumkin: *“Shunda bir sinalgan qush seni chor atrofga – Upoyiriy saina tog‘i cho‘qqilariga; Starusara tog‘i balandliklariga; Kusrupata tog‘i etaklariga; Viysh pasa tog‘i atrofi va Spiyta guna tog‘i yonbag‘riga yoyib yuboradi”.*

Asarda ushbu oronimlar haqida quyidagi izohlar berilgan: Upoyiriy saina – ma’nosi *“lochin (shoxin) yoxud semurg‘dan kuchli”.* Tog‘ nomi. “Bundaxishn”-da “Aparsin” shaklida ifodalangan ushbu tog‘ xususida ko‘p so‘z yuritiladi. Kitobning 12-bo‘lim 9-bandida aytilishicha, Aparsin Alburzdan keyingi eng ulug‘ tog‘ hisoblanadi. Aparsin tog‘i Sakistondan boshlanib, Xuzistonda tamom bo‘ladi. O‘sha manbada (16, 17, 21, 22-bo‘limlar) aytilishicha, Xiriyrud Aparsin tog‘idan boshlab oqadi. Sakistondagi Xalmanrudning boshi ham Aparsin tog‘idadir. Mavrud ham Aparsindan iptido topadi. Bahrud ham Aparsindan boshlanib, Bomiyong‘a dovur oqib keladi. Aytish mumkinki, Upoyiriy saina (Aparsin) Hinduqush tog‘ining Boxtar qismi, ya’ni Bobotog‘ (Ko‘hi Bobo) silsilasidir. Bobotog‘ning balandligi besh ming to‘rt yuz to‘qson metr bo‘lib, uning haybatli toshlari va cho‘qqilarini hamisha qor qoplag‘an (336-bet). Ushbu tog‘ ham Alburz singari muqaddas xavm[2] giyohi o‘sadigan tog‘lardan biridir.

Kusrupata – ma’nosi “Osti nisheb”. Yasnaning 10-xot, 11-bandida keltirilishicha, muqaddas xavm giyohi o‘sadigan tog‘lardan biri. “Dormustatar” kitobida yozilishcha, Kursupata G‘urband tog‘ining silsilasidir (336-bet).

Viysh pasa – ma’nosi “hamma yoqda”, yoxud “aylanma, girdogird”. Muqaddas xavm giyohi o‘sadigan tog‘lardan biri. “Dormustatar” kitobida yozilishicha, bu so‘zning ma’nosi “o‘tar joy” Hindiqush tog‘i halqalaridan biridir (336-bet).

Spiyta guna – ma’nosi “oq tusli”. Muqaddas xavm giyohi o‘sadigan tog‘lardan biri. “Dormustatar” kitobining guvohlik berishicha, Spiyta guna Hinduqush tog‘i silsilasidir (336-bet).

Bundan tashqari, ushbu asarda Xara, Arizvar oronimlar keltirilib, ular quyidagicha izohlangan: Arizvar – asotiriy tog‘. “Vandidod”da bu tog‘ o‘ngirlar va cho‘qqisida devlar jam bo‘ladi deyiladi. “Bundaxshin”-da Arizvar tog‘i o‘ngirlari do‘zax darvozasi deyilgan. Go‘yo ushbu darvoza orqali devlar do‘zax va jismoniy olam oralig‘ida shitob qilganlar. Boshqa zardushtiy manbalarda ham devlar jamlanadigan manzil, deyiladi (349-bet).

Xara oronimi to‘g‘risida, “zamin kurrasini ixota qilgan afsonaviy tog‘ silsilasi. Xar-Barazayti atamasininng taxtullafz tarjimasi “Yuksak Xara”dir. Keyinchalik bu atam Shimoliy Eron va Qofqoz hududidagi Alburz tog‘lariga nisbat berildi. Har ikki atama avestoyidir. Yuksak Xara yoxud Xarati haqidagi tushunchalar zamirida ehtimol, Pomir-Hindiqush tog‘lari haqidagi tasavvur yotgandir”, - deyilgan (358-bet). Ushido va Ushidarno, Xukar, Xukariyo (xudolar maskani bo‘lmish afsonaviy tog‘), Erzifiya (afsonaviy tog‘), Xshatrosuka (afsonaviy tog‘ dovoni) singari oronimlar ham asar matnidan o‘rin olgan. 19-yashit, Zamyad yashiti tog‘larning madhiga bag‘ishlangan bo‘lib, u ushbu olqishlar bilan boshlangan: “Mazda bunyod aylagan Ushidarno tog‘lariga, Mazda bunyod aylagan qavaylik saxovatpesha Xuvarnoga, Mazda in’om aylagan qo‘l yetmas Xuvarnoga shodliklar, duo-yu olqishlar, shon-u sharaflar bo‘lsin” (228-bet). Shundan so‘ng birin-ketin tog‘larning nomlari madh etila boshlangan. Bu madhlarda, dastlab tog‘lar qad ko‘tardi, ulug‘vor Xarati yuksaldi. Bu zamin uzra kunchiqardan kunbotargacha mavjud bo‘lgan barcha mamlakatlarni o‘rab turguvchidir. Ikkilamchi Manushaning nargi yog‘idan kunchiqardan kunbotargacha mavjud bo‘lgan mamlakatlarni qurshab turuvchi Zardaza tog‘i qad rostladi. Shundan keyin Ushida, Ushidarno, Erzifiya, Arazura, Bumiya, Mazishva, Antar-Daxyu, Erzisha, Vatigaysa va boshqa tog‘lar qad rostlagani keltirilgan (228-bet).

Ushbu qasidada aytilishicha, bu tog‘larni odamlar ko‘rib yoki tog‘larga chiqib, keyin nom berishgan.

O‘zbekiston geografik joy nomlarini qadimgi bitiklarda ham uchratish mumkin. Xususan, “O‘g‘uznoma” dostoni “Muztog‘” oronimi qo‘llangan. Asarda “Muztog‘” tepasi sovuq bo‘lib, usti muz bilan qoplangan. Uning cho‘qqisi esa, ayozdan oppoq bo‘lib qolgan. Shuning uchun ham uning otini Muztog‘ deydilar”[3], - deya ta’rif berilgan. Shuningdek, “O‘g‘uznoma”da Sindu va Tangut oronimlari ham uchraydi:

[1] Фирдавсий. Шоҳнома: сайланма / Нашрга тайёрлончи ва насрий баёни таржимони Ҳ.Ҳомидий, масъул муҳаррир Ж.Мухаммад. – Тошкент: Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2012. — Б. 42.

[2] Izoh: Havm giyohidan olinadigan suv yoki suyuqlik turli muqaddas marosimlar vaqtida ichiladi. Zardushtiylikning ilk bosqichidan intihosigacha bo’lgan davrda ushbu giyoh va uning sharbati mazdaparastlarning muqaddas marosimlarida muhim o’rin tutgan. Havm sharbati o’limni yenguvchi, shuningdek, o’limning oldini oluvchi, farzand ato etuvchi sifatida qaralgan.

[3] “Ўғузнома”. Қадимги битиклар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 26

1. Andin so‘ng kena bu ko‘k tulugluk, ko‘k yalluq
2. Erkak bo‘ri birla Sindu tagi, Tangut tagi[1].

(Mazmuni: *Shundan so‘ng Sindu va Tangu tog‘ etagida yana o‘sha ko‘k tukli, ko‘k yolli, erkak bo‘ri)*

Yoki Kultegin bitigida turklar “Yenchu daryosidan kechib o‘tib, Temir qopug‘ deb atalgan joygacha bordilar”[2] deyiladi. Olimlarninng aniqlashicha, Temir qopug‘ – Surxondaryo viloyati Boysun tumani Temir darvoza darasining nomidir.

Shuningdek, Mahmud Qoshg‘ariyning “Devoni lug‘atit turk” asari toponimika uchun qimmatli manbalardan biri hisoblanadi. Toponimshunos O.Begimovning ta’kidlashicha, uch tomdan iborat bu asarda ikki yuzga yaqin toponimlar, shuningdek, hozirgi toponimlar tarkibida saqlanib qolgan so‘zlar, atamalar va ularning izohlari keltirilgan[3].

Amir Temurning “Temur tuzuklari” asarida ham O‘rta Osiyo hududiga tegishli bo‘lgan oronimlar kiritilgan. Tuzuklarda oronimlar guruhiga kiruvchi dara nomlaridan quyidagilar izohlari bilan keltirilgan. *Darayi Arsaf* (Balx tog‘lari ichida joylashgan dara)*, Darayi Suf* (Balxni Kobul bilan bog‘lovchi yo‘l o‘tgan joy)*, Daragez* (Balxning janubiy tarafida, undan taxminan to‘rt farsah masofada, Balxob daryosi bo‘yida joylashgan tog‘ darasi), *Chakchak darasi* (Chakchak tizmasining janubiy etagida joylashgan mavze, hozirgi nomi Chakdara (Qashqadaryo viloyatining Dehqonobod tumanida hududida)) kabilar asar matnida o‘rin olgan. Bundan tashqari asarda tog‘ nomlaridan “Kashmir tog‘i” nomi ham keltirilgan. Shuningdek, yuqorida tilga olingan “Temur qapug‘” darasi nomi Qaxushqa qal’asi yoki forscha “Darbandi ohanin”, arabcha “Bob ul-hadid”, qadimgi turkiy tilda “Temur qopug‘”, mo‘g‘ulchada esa “Qahlaha” deb atalganlini ushbu asar orqali bilishimiz mumkin.

Onomoastik birliklar haqida ma’lumot beradigan tarixiy manbalardan yana biri Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari hisoblanadi. R.Saydullayeva “Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari onomastikasi”[4] mavzusidagi dissertatsiyasida asar matnidagi 1670 ta atoqli otni aniqlab, ularni onomastikaning bo‘limlari yuzasidan tasnif etgan. Tadqiqotda “Zafarnoma” asaridagi onomastik birliklarni uch bosqichda o‘rinli tasniflangan. Birinchi tasnifda asardagi onomastik birliklar illyustrativ misollar asosida kartotekalashtirilib, tartibga solingan va alohida-alohida bo‘limlarga bo‘lingan. Tasnifda oykonimlar va oronimlar tipiga kiruvchi 761 ta onomastik birlik mavjudligi qayd etiladi[5]. Ikkinchi tasnifda “Zafarnoma” asaridagi 756 ta antroponimlarning sulolalar kesimida tasniflangan. Uchinchi tasnifda esa Amir Temur tarixiga bag‘ishlangan 4 ta yirik asar: Nizomimiddin Shomiyning “Zafarnoma”, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma”, Ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi”, Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” (Amir Temur Ko‘ragon jangnomasi) asarlaridagi onomastik birliklar miqdor jihatdan qiyoslangan. Muallifning ta’kidlashicha, yuqoridagi asarlardan onomastik birliklar eng ko‘p qo‘llangani Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asari ekanligi, unda 1888 ta atoqli ot bor ekanli aytilgan. Xususan, ushbu asarlarda qo‘llangan oronimlar statistikasi keltirilgan. Statistika ko‘ra, oronimlar eng ko‘p o‘rin olgani Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari hisoblanadi va unda 103 ta oronimik nom qo‘llanganligini, Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida 85 ta, Ibn Arabshohning “Amir Temur tarixi” asarida 8 ta, Salohiddin Toshkandiyning “Temurnoma” asarida ham 8 ta oronim bor ekanligini ko‘rishimiz mumkin[6]. Shuningdek, muallif tomonidan asardagi onomastik birliklarni izohli lug‘ati ham tuzilgan[7]. Tadqiqotchi “Zafarnoma”da gidronim, xoronim, oronim, oykonim, drimonim, nekronim, dromonim, urbanonimlar mavjud va ular son jihatdan turlicha ekanligini va gidronim, oronim, oykonimlar boshqa toponimik birliklarga qaraganda ancha ko‘p”, - degan xulosaga keladi[8].

Xulosa qilib aytganda, onomastika bo‘limining muhim tarmoqlaridan biri hisoblangan oronimlarning tilshunoslik fanida tutgan o‘rnini tadqiq qilish, keng qamrovli tadqiqotlarni amalga oshirish lozimligini ko‘rsatmoqda. Ayniqsa, qadimda qo‘llanilgan va tarixiy manbalarda qayd etilgan oronimlarning tarixiy taraqqiot natijasida leksik o‘zgarishlarga uchraganligini aniqlash tilshunosligimiz oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

[1] Ўғузнома. Нашрга тайёрловчи: Бахтиёр И. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б. 10.

[2] Нафасов Т. Жанубий Ўзбекистон топонимиясининг этнолингвистик анализи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 32.

[3] Бегимов О.Т. Жанубий Ўзбекистон оронимларининг тарихий-лисоний тадқиқи. – Самарқанд, 2021. – Б. 38.

[4] Saydullayeva R. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari onomastikasi: Filol.fan.b.fals.dok. ...diss. – Qarshi, 2022. – B. 144.

[5] Saydullayeva R. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari onomastikasi: Filol.fan.b.fals.dok. ...diss. – Qarshi, 2022. – B. 59.

[6] Saydullayeva R. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridagi onomastik birliklarning izohli lug’ati. – Qarshi: Intellekt, 2022. – B. 63.

[7] Saydullayeva R. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asaridagi onomastik birliklarning izohli lug’ati. – Qarshi: Intellekt, 2022. – B. 378.

[8] Saydullayeva R.I. Nizomiddin Shomiyning “Zafarnoma” asari onomastikasi. – Qarshi – 2022. – B. 94.

Rezyume. Ushbu maqolada onomastika bo‘limining o‘rganish obyektlaridan biri bo‘lgan oronimlarning tarixiy manbalarda qo‘llanishi haqida fikr yuritilgan. Xususan, “Avesto”, “O‘g‘uznoma”, “Temur tuzuklari”, “Zafarnoma” kabi manbalardagi oronimlarning qo‘llinishi bilan bog‘liq o‘rinlar tahlilga toritilgan.

Resume. This article reflects on the use of oronyms in historical sources, one of the objects of study of the onomastic section. In particular, the positions associated with the use of oronyms in sources such as ”Avesto“,”Oğuznoma“, ”Temur Tuzuk“,” Zafarnoma “ are narrowed to analysis.

Резюме. В данной статье рассматривается использование оронимов в исторических источниках, являющихся одним из объектов изучения раздела ономастика. В частности, анализу подверглись места, связанные с употреблением оронимов в таких источниках, как “Авеста”, “Огузнама”, “Тузы Тимура”, “Зафарнама”.

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2024; 2
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

GULJAMOL ASQAROVA SHE’RIYATINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Ibodullayeva Kunduz Rustam qizi,
O‘zbekiston Milliy universiteti
kompyuter lingvistikasi va amaliy tilshunoslik kafedrasi o‘qituvchisi

Lingvopoetik vositalarning badiiy matnlarda qo‘llanishi haqida fikr yuritganda ko‘proq ularning matnda tutgan o‘rniga, shoir yoki yozuvchining maqsadi, qolaversa, ijodkorning tili va individual uslubi ijodkorning so‘z boyligi,til vositalarining ifodalanish usulullari, badiiy tasvir vositalarining til faktlari asosida aks ettirilishi nuqtai nazaridan yondashish maqsadga muvofiq bo‘ladi. Chunki har qanday badiiy matnda ijodkorning o‘ziga xos xususiyatlari, tabiat va jamiyatga, unda bo‘layotgan o‘zgarishlar, voqea-hodisalar, odamlarga subyektiv munosabati, tafakkur doirasi, e’tiqodi va dunyoqarashi kabilar lingvopoetik vositalar yordamida o‘zining badiiy ifodasini topadi[1].

Badiiy asarni adabiy-tanqidiy tahlil qilishda nafaqat adabiyot nuqtayi nazaridan, balki tilshunoslik nuqtayi nazaridan ham yondashish zarur. Tilning estetik funksiyasining namoyon bo‘lishi badiiy asar matni bilan bog‘liq bo‘lganligi sababli, ushbu funksiyaning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganish xususan, adabiy ijodlar, yetuk badiiyat namunalarini lingvopoetik xususiyatlar nuqtai nazaridan kuzatib, o‘rganib borish, bu yo‘nalishdagi tahlil, talqin, baholashni izchil yo‘lga qo‘yish bugungi o‘zbek tilshunosligining muhim vazifalaridan biridir[2].

Ilm-fan sohasida bo‘layotgan rivojlanishlar tilshunoslik sohasida yangi yo‘nalishlar paydo bo‘lishiga asos bo‘lmoqda[3].Til adabiyotning asosiy elementi bo‘lganligi sababli, badiiy matnni lingvistik tahlil qilish ham uni adabiy va uslubiy o‘rganishning asosidir. Barcha badiiy asarlar badiiy matnlardan tashkil topadi. Tilshunoslikning lingvopoetika sohasi badiiy asar tilini o‘rganishda nisbatan keng qamrovli tushunchani o‘z ichiga olib, asarning badiiyligini ta’minlovchi unsurlarni tilning barcha sathlari doirasida o‘rganadi. Har qanday badiiy matnda ijodkorning o‘ziga xos xususiyatlari, tabiat va jamiyatga, unda bo‘layotgan o‘zgarishlar, voqea-hodisalar, odamlarga subyektiv munosabati, tafakkur doirasi, e’tiqodi

[1] Isoqov Z.S (2023) Lingvopoetikaning o‘rganilish tarixi. International Conference on Advance Research in Humanities, Applied Sciences and Education.(199-204).

[2] Abdurakhmonova N. First Results of the TurkLang-7 Project: Creating Russian-Turkic Parallel Corpora and MT Systems. Proceedings of the Computational Models in Language and Speech Workshop (CMLS 2020) co-located with 16th International Conference on Computational and Cognitive Linguistics (TEL 2020) .2020/11: 90-101

[3] Abdurakhmonov N. Modeling Analytic Forms of Verb in Uzbek as Stage of Morphological Analysis in Machine Translation. Journal of Social Sciences and Humanities Research. 2017;5(03):89-100